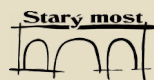

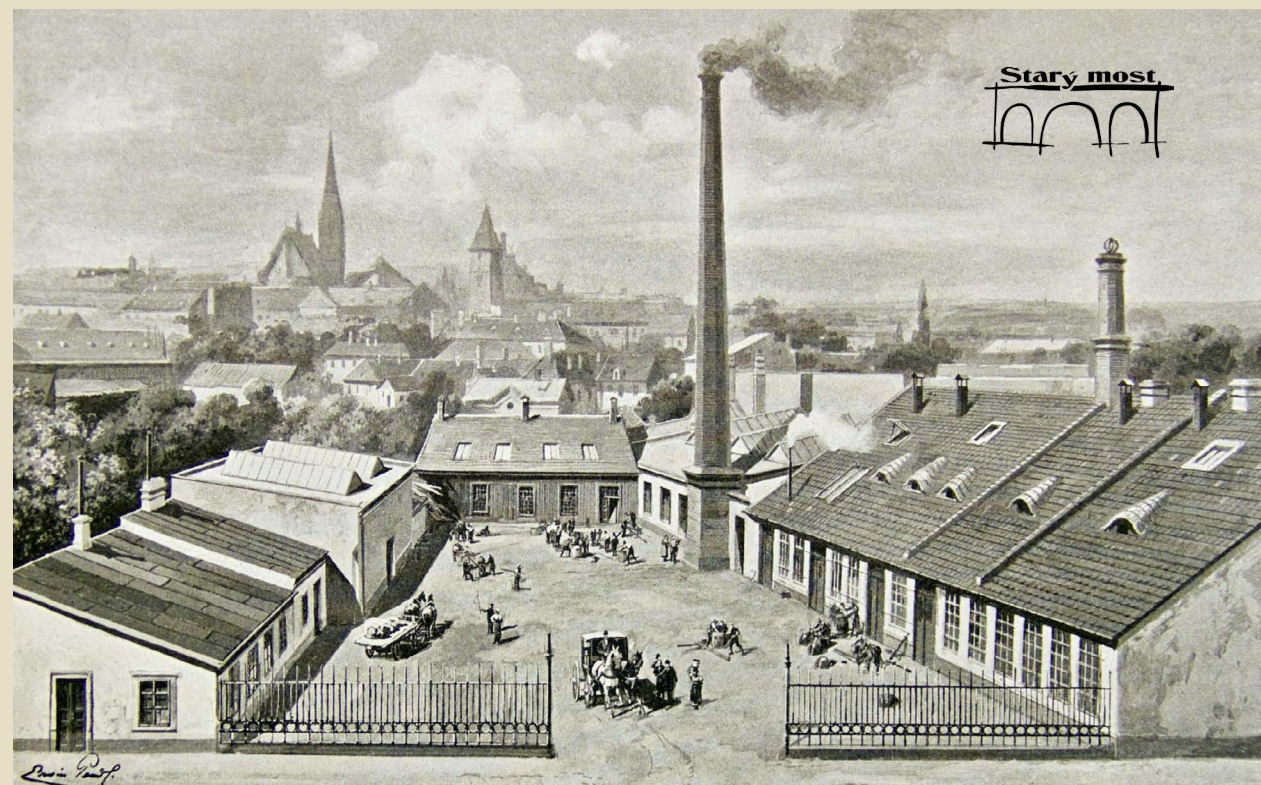
Ladislav Silovský SLAVNÉ PLZEŇSKÉ FIRMY A PODNIKATELÉ

Bartelmusové ♦ Bratři Belaniové ♦ Böttinger a Hrbek ♦ Brožíkové
 Jan Cingroš ♦ Hahnenkammové ♦ František Hýra ♦ Tomáš Khůry
 František Křížík ♦ Müller & Kapsa ♦ Pernerové ♦ Piettovi
 J. K. Rudolf ♦ Semlerovi ♦ Ignác a Jaroslav Schieblovi
 Rudolf Štech a Mikoláš Aleš ♦ Martin Stelzer ♦ Tuschnerové

Do historie Plzně se zapsali písmem velmi výrazným, přesto jsou jejich jména dnes většinou neznámá. Průkopníci podnikání, kteří své firmy mnohdy dotáhli k světové proslulosti. Brožíkové, Semlerovi, Cingroš, Müller & Kapsa, Stelzer... Památky na jejich obdivuhodné kariéry se dochovaly v mnoha případech dodnes, často je můžeme při procházkách městem a mnohdy netušíme, jakou mají zajímavou minulost. Tato kniha chce připomenout osudy lidí, kteří pomohli k velkému rozvoji Plzně v 19. a první polovině 20. století. Úspěšné podnikání některých z nich skončilo smutně po roce 1948...

Ladislav Silovský
 SLAVNÉ PLZEŇSKÉ FIRMY
 A PODNIKATELÉ

SLAVNÉ PLZEŇSKÉ FIRMY A PODNIKATELÉ

Ladislav Silovský

Kniha vznikla za podpory města Plzně a Nadace 700 let města Plzně.

Poděkování zaslouží:

Ing. Pavel Domanický, Národní památkový ústav
Mgr. Martin Štěpán, Muzeum českého karosářství Vysoké Mýto
Mgr. Adam Skála, Archiv města Plzně
PhDr. Štěpánka Pfliegerová, Archiv města Plzně
Mgr. Daniel Metlička, Archiv města Plzně
Hana Šiková, Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje
Mgr. Linda Hajžmanová, Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje
Mgr. Martin Jahoda, Poštovní muzeum Praha
Václav Obr, Muzeum kočárů Čechy pod Kosířem
Ing. Jakub Bacík, Hornický historický spolek Líně
P. Tržický, Muzeum z půdy, obec Ostrá
Jindra Šmídová, Muzeum smaltu a smaltového nádobí, Netvořice
Václav Fiala, badatel
Jiří Šantora, badatel
Milan Novobilský, badatel

**Knihu věnuji manželce Hance,
za velikou trpělivost
a všestrannou pomoc při psaní téhle knihy.**

SLAVNÉ PLZEŇSKÉ FIRMY A PODNIKATELÉ

Texty © Ladislav Silovský

Spolupráce: Tomáš Bernhardt, Národopisné muzeum Plzeňska, Petr Mazný, Starý most

Fotografie © Archiv města Plzně; Národopisné muzeum Plzeňska (Západočeské muzeum v Plzni); Muzeum českého karosářství Vysoké Mýto; Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje; Poštovní muzeum Praha; Muzeum kočárů Čechy pod Kosířem; Muzeum z půdy, obec Ostrá; Muzeum smaltu a smaltového nádobí, Netvořice; soukromá sbírka Jiřího Šantory; soukromá sbírka Milana Novobilského; soukromá sbírka Václava Fialy; soukromá sbírka Ladislava Silovského; Jaroslav Vogeltanz; Petr Mazný; Eva Haunerová
Mapové podklady: Openstreetmap, zpracoval Aleš Hejna

Vydavatel © Starý most s.r.o., Plzeň

www.starymost.cz

www.fb.com/www.starymost.cz

Vydání první, 2019

DTP: Eva Haunerová, Starý most s.r.o.

Tisk: EUROPRINT a.s.

ISBN 978-80-7640-002-3

Úvod

Od počátku 19. století se Plzeň začala měnit ze starého opevněného sídliště do podoby moderního města. Postupně byly bourány hradby, věže opevnění a zasypávány vodní příkopy. Otevíraly se nové ulice a vznikaly zárodky nových obytných čtvrtí. Kolem starého centra vznikly hezké okružní parky.

V první polovině devatenáctého století byla Plzeň ještě malé město s nevyvinutým průmyslem. Ve městě žilo v roce 1838 jen 8 629 obyvatel v 565 domech.

Do padesátých let devatenáctého století pracovaly v Plzni jen čtyři větší továrny. Nejstarší byla koželuzna bratří Ledererů z roku 1829.

Rámec města přesahoval jen Měšťanský pivovar z roku 1842. Průmyslovou výrobu doplňovaly postupně vznikající menší závody, dílny a továrny, cihelny, kamenolomy, továrna na kameninu, mlýny, soukenická valcha, zvonařská dílna, sirkárny, papírny, lihovary, cukrovar, sladovny, drátovny a hřebíkárny, smaltovna aj.

Nelze opomenout, že v Plzni čtyřicátých let nepracoval jediný parní stroj. Vyváželo se minimálně: keramika, kůže, mlýnské kameny a sukno. S nástupem průmyslové revoluce prudce narůstal počet obyvatel. V roce 1869 zde žilo 23 681 lidí, ale roku 1890 již 50 221. Bouřlivý rozvoj se nezastavil a v roce 1900 překročil počet obyvatel 80 tisíc. Většina tehdejších Plzeňanů byli příchozí a dějiny města se teprve učili znát. Proto je v této knize uveden Jaroslav Schiebl, který v převratné době průmyslové revoluce neúnavně a s velkou silou pracoval na tom, aby Plzeňané dějiny města Plzně znali a aby byli hrdí, že v takovém významném městě žijí.

Průmyslová revoluce změnila od základů celý společenský a hospodářský charakter města. V druhé polovině padesátých let 19. století se do továren a dílen rychle pořizovaly pracovní stroje poháněné párou. Následoval prudký převrat v dopravě v letech šedesátých a přeměna celé společnosti vyvrcholila nárůstem strojírenství. Nastala nová doba a Plzeň v ní zaujala jedno z vedoucích postavení díky železnici, blízkosti uhlí i tradici železářské výroby v okolí.

Ladislav Silovský

Bartelmusové

Vynálezci smaltovaného nádobí

1869–1948

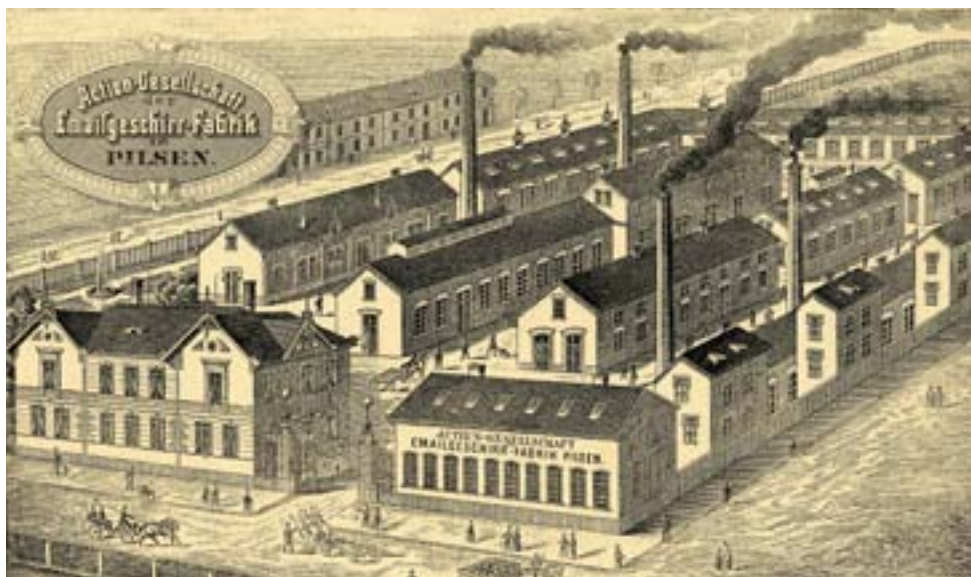
Vyprávění o významné plzeňské rodině Bartelmusů začne daleko – až ve Švédsku, odkud rod původně pocházel. Během 18. století se přestěhovali jeho příslušníci do Slezska a později se objevili na Moravě v Německém (Havlíčkově) Brodě. V pramenech je 28. prosince 1805 zaznamenáno narození Eduarda, syna Jana Traugotta Lastona Bartelmuse. Otec Bartelmus pocházel z rodu obchodníků s látkami. Zastával také skvělé místo ředitele přádelny a tkalcovny v Leťovicích.

Eduard měl předurčenu svoji profesní dráhu od malička. Otec rozhodl a nasměroval syna ke studiu profese, které se tehdy říkalo průmyslnická. Tohle rozhodnutí se ukázalo jako velice šťastné. Mladý Eda byl studentem zvědavým a snaživým. Bavily jej mnohé pokusy a zkoušky všeho možného, co souviselo s chemií. Studoval pilně a bez zaváhání složil potřebné zkoušky. Vystudoval farmacii a chemii.

Otec Bartelmus byl pyšný, když syn předložil vysvědčení magistra farmacie. Eduard chtěl prostě bádát, hloubat a hlavně vynalézat. Psala se dvacátá léta 19. století. Široko daleko kolem Německého Brodu vlastnil výrobní a hutní továrny podnikavý a bohatý hrabě Hugo František ze Salmu. Na přímlyvu pana otce tedy nastoupil Eduard do hraběcích železáren

Eduard Bartelmus

Jeden z nejstarších pohledů na továrnu v 19. století

v Blansku. Mohl bádát a provádět pokusy. Věnoval se hlavně chemickým úpravám kovů. Pan hrabě byl spokojen, zvláště když mladý Bartelmus vymyslel řadu zlepšení.

Povedl se mu obrovský a doslova převratný vynález, když vyrobil zdraví neškodný smalt. Litinové nádobí pokryté smaltem bylo snadno omyvatelné, dobře vedlo teplo, navíc mělo hezký vzhled a hlavně neškodilo zdraví. Roku 1832 Eduard Bartelmus sevřel v rukou glejt a potvrzení na patent. Od této chvíle mohl vyrábět nezávadné smaltové nádobí.

SMALTOVÁNÍ je povrchová úprava kovových předmětů. Křemičitá tavenina se na ně souměrně nanese. Kovový podklad, upravený kyselinou, je opatřen jemně drceným nízkotaveným sklem ve formě politury. Pak se nádobí vypaluje při teplotách 700 až 900 °C. Nádobí získalo hladký, barevný povrch a nezrezlo. Výroba však byla dost náročná a pracná.

Mladý vynálezce nastoupil na dráhu podnikatele. Povolal své bratry Augusta a Gottfrieda a roku 1833 založil firmu s rodinným názvem. Všichni společně zanedlouho otevřeli v Brně dílnu, která skvěle prosperovala a stala se „znamenitou továrnou“. Podnik sídlil na předměstí Brna na adrese Velká Nová č. 75.

Za pár let ale Eduard slibnou výrobu opustil, přenechal ji svým bratrům a šel svojí cestou. Roku 1839 vybudoval druhou smaltovnu, v Novém Jáchymově, kousek od Berouna. Došel se rázem do „železného srdce Čech“, které ovládali Fürstenberkové. Roku 1842 uzavřel v Brně sňatek s Vilemínou Christovou (1821–1892), dcerou krejčovského mistra a hostinského Paula Christa. Vilemína na rozdíl od Eduarda uměla skvěle česky a byla vlastenka. Jejich děti tak byly vychovávány v tomto duchu. Továrna prosperovala, ale velké finanční náklady týkající se dovozu kvalitního uhlí snižovaly celkový úspěch.

Na Eduardovu žádost proto postavili Fürstenberkové uhlelný důl u Nového Strašecí v obci Ruda, do kterého také Bartelmus investoval část peněz. (Zázrakem se zachovala budova dolu. Později z ní přestavbou vznikl parní mlýn, co stojí dodnes).

Důl ale nikdy nesplnil, co si jeho zakladatelé představovali. Bartelmus prodělal 150 tisíc, když podnik zbankrotoval. Novojáchymovská smaltovna propadla do rukou Fürstenberků a Eduard se musel rozloučit jak s podnikem, tak s vychovatelem svých dětí a budoucím sokem Miroslavem Tyršem.

Nakonec si za svoje další místo k podnikání zvolil Plzeň. Eduard dobře odhadl, že město se bude bouřlivě rozvíjet a rychle bohatnout. V Plzni už fungovala Škodova strojírna a hlavně bylo jasné, že se město stane významným železničním uzlem, odkud povedou koleje do všech stran. Bartelmus tak vybudoval v letech 1869–1871 svoji novou továrnu kousek nad nádražím.

Po kolejích se zboží dostalo ve velkém počtu k zákazníkům rychle a bezpečně. Vedle sebe stála slévárna, dokončená roku 1870, a smaltovna z roku 1871. Firma, do té doby rodinná, byla přeměněna na akciovou společnost. Bartelmus byl stále úspěšnější, každá plzeňská domácnost měla v těch časech nějaké kousky z jeho továrny. Továrna vyráběla bandasky, naběračky, konvičky na čaj a kávu, hrnce, cedníky, rendlíky, lžičníky. To vše v barvách žluté, červené, bílé, černé a hlavně v modré. „Nádobí pro každou rodinu jest tvarově velice utěšené, ba poctivě vepsáno doslova krásné,“ pravil dobový reklamní slogan.

V továrně, která byla pár let předtím za krize na pokraji krachu, pracovalo 48 slévačů, 10 cídičů, čtyři taviči, 48 dělníků ve smaltovně a 12 pomocníků. Eduard řídil továrnu až do své smrti v roce 1877. Předtím určil za svého pokračovatele synovce Mořice Bartelmuse. Společnost potřebovala pevnou ruku a určitou vizi v nastupující nové průmyslové době. Do čela firmy nastoupil schopný ředitel, který ji vedl k dalším úspěchům. Roku 1878 byla rozšířena slévárna, roku 1882 byla zavedena výroba bubínkových kamen. Roku 1883 začala výroba

„nasekat“ jen velké dluhy. Tuhle situaci vyřešil tragicky a ve své kanceláři se zastřelil. To byl šok a veliký otřes pro všechny kolem, zvláště samozřejmě pro rod Bartelmusů. Psal se rok 1929 a zdrcená rodina záhy prodala všechny akcie společnosti a z podnikání v Plzni definitivně odešla. Smaltovna Bartelmus ale fungovala ve třicátých i čtyřicátých letech 20. století dále. Přežila hospodářskou krizi, druhou světovou válku a skončila až v roce 1948. Po převratu patřila smaltovna pod Československé závody kovodělné v Praze. Po roce ji převzala Škodovka a místní dopravní podnik. Smutnou tečkou za historií Bartelmusu byl rok 2000, kdy zanikla část bývalé továrny při výstavbě silničního nadjezdu. Zůstala stát naštěstí pro milovníky historie budova v Železniční ulici, která stále nese na fasádě nápis Bartelmus.

Modrá bandaska ze slavné továrny možná čeká někde ve starožitnostech na svého nového majitele, aby potěšila a vyvolala romantickou náladu. Možná ji objevíte právě vy.

Jedna z posledních zachovalých budov továrny

Průčelí továrny

Z velké slávy mnoho nezbylo...

Továrna Bartelmus v dobách velkého rozmachu

Bratři Belaniové

Ti, co uvolnili místo Emilu Škodovi

1859–1932

Roku 1815 se v Nové Bystřici u Jindřichova Hradce narodil František Belani. Jeho otec Jan Belani doputoval do Čech jako voják v časech napoleonských válek. Zůstal ve středu Evropy, kde našel práci v železárnách. Matka Anna pocházela z Florencie. Roku 1832 pracoval Jan Belani jako mistr výroby ve Staré Huti u Dobříše, která patřila Colloredo-Mansfeldům. Do strojírenského řemesla zaučoval i dva syny – zmíněného Františka a Josefa.

Koncem třicátých let přišel František do Sedlce u Starého Plzeňce, kde byl zaměstnán u hraběte Valdštejna. Zastával důležitý post hutního písaře a měl na starosti řízení výstavby vysoké pece a hamru. Mladý Belani se stal brzy jedním z nejlepších odborníků v oboru výroby železa a úspěšným zlepšovatelem.

Zvýšení produkce železa dosáhl zavedením válcových dmychadel vlastní konstrukce a snížil i spotřebu paliva. Dělal pokusy, jak uhlí těžené na Plzeňsku koksovát a nahradit tak uhlí dřevěné, kterého byl nedostatek. Zavedl moderní postupy zvané pudlování.

Roku 1841 se inženýr František Belani ujal celého vedení strojírně v Sedlci. V té době se tam vyráběly hlavně parní stroje a také různé litinové výrobky včetně kamen, strojní součásti ze železa, bronzu, zinku, mědi a mosazi, velká tlaková čerpadla, jeřáby všeho druhu a velikosti, kladkostroje, vodovodní roury, nádobí i umělecké plastiky. Belani zvýšil kapacitu slévárny. Dílny na zpracování kovů začaly používat nejmodernější zařízení jako jeřáby, soustruhy, hoblovky a vrtačky. Belani zřídil přímo v Praze komisionální sklad železa, aby mohl snadněji čelit konkurenčním závodům.

Používal všechno nové a moderní, co zlepšovalo kvalitu výrobků a produktivitu. Neváhal a zařadil do výroby první horizontální soustruhy od vynálezce E. Thomase. Také domácí zlepšovatelé dostali zelenou. Železářský mechanik L. Müller pro něho vyrobil zcela nový hoblovač stroj.

Zboží se vyváželo do celé střední Evropy, Rakousko-Uherska, na Balkán, do Turecka či Palestiny. Roku 1850 vyráběla železo i druhá sedlecká vysoká pec. Železářny byly velikostí první na Plzeňsku a šesté v Čechách. Roční výroba činila kolem 81 tisíc vídeňských centů železa. Na začátku padesátých let došlo k zásadním neshodám mezi Belaním a majitelem podniku Valdštejnem. Nechuť hraběte zavést nové postupy zkoušování železa a zamítnutí stavby válcovny zapříčinily, že Belani ve zlém odešel na Moravu. U bratrů Kleinů ve Štěpánovských železárnách se stal ředitelem a hned tam postavil nové válcovny.

Podnikal úspěšně i na vlastní pěst a na Kladně v letech 1854–1856 vybudoval dvě nové vysoké pece.

Bratři Belaniové v kloboucích s podnikatelem Hugem Jelínkem, odborníkem a továrníkem v cukrovarnictví

U hraběte Arnošta Valdštejna

Po smrti původního majitele sedleckých železáren se vrátil zpět na západ Čech s plánem na vybudování nové moderní strojírně. Hrabě Arnošt Valdštejn po krátkém váhání dal souhlas a 10. února 1856 začala v Sedlci stavba objektů pro novou továrnu.

Za vše byl odpovědný František Belani. Ten přijal svého mladšího bratra Josefa do funkce hlavního inženýra. Dílovedoucím se stal další skvělý odborník, Anastazius Pilz.

Sedlecká strojírna stála v letech 1856–1859 více než 4 600 zlatých. Za špičkové stroje a zařízení bylo utraceno dalších skoro 41 tisíc zlatých. Továrna ale po modernizaci začala plnit náročné zakázky. Důl v Mirošově vybavila pro bratry Grimmy veškerým strojním zařízením. Roku 1857 dodala strojírna parní stroj o 15 koňských silách pro Měšťanský pivovar v Plzni. O rok později také putovala ze Sedlce do pivovaru čerpadla, dmychadlo a železné štoky. Spolehlivá čerpadla našla odbyt v plzeňské městské vodárně i v ejpovických dolech.

Belani brzy pochopil, že další růst výroby a hlavně odbyt pro strojírně může zajistit jedině přenesení hlavní výroby do Plzně, kterou čekal bouřlivý rozvoj.

Stěhování do Plzně

Na začátku roku 1859 se Belani a Valdštejn sešli na pracovní schůzce, která rozhodla o dalším vývoji. Belani měl informace o záměru vybudovat železniční spojení mezi Prahou, Plzní a Norimberkem. Rozhodl se využít příznivé situace a získat prioritní postavení v Plzni, kde zatím žádná strojírna nebyly. Přesvědčil Valdštejna a dostal v lednu 1859 plnou moc k vypůjčení patnácti tisíc zlatých na rozjezd nové továrny v Plzni. Pravděpodobně ale František v té době nehrál s hrabětem Valdštejnem rovnou hru. Společně s bratrem přemýšlel, jak osobně participovat na lukrativních zakázkách, o kterých byl přesvědčen, že přijdou. Chtěl být majitelem, ne zaměstnancem.

Za areálem „Belánky“ byl postaven klášter redemptoristů s kostelem sv. Jana Nepomuckého. Klášter i kostel vybuvovala plzeňská firma Müller & Kapsa.

železa. Již roku 1867 zahájili bratři Belaniové výrobu. Odborné znalosti podpořily hned na začátku povedený rozjezd nové továrny. Majitelé pohotově reagovali na nabídky zákazníků a konkurovali více než zdatně Valdštejnské strojárně, kterou před krátkým časem tak úspěšně vedli. Belani stlačil ceny a přebíral zakázky, které původně mířily k Valdštejnům. Vyráběl parní kotle, veškeré železniční zařízení a vybavení pro provoz samotné železnice i plynové motory.

V roce 1866 vstoupil do Valdštejnových služeb mladý inženýr Emil Škoda. Vedl si dobře, ale měl na budoucnost továrny jiný názor než opatrný hrabě, který nechtěl příliš investovat do jejího rozvoje. V roce 1869 pak k úžasu mnohých koupil Emil Škoda strojárnu od Valdštejny a stal se jejím pánem. Záhy se ukázaly jeho mimořádné schopnosti a Škodova strojárna rychle rostla.

Po bankrotu vyrostla Belánka

Roku 1872 zasáhla podnikání hospodářská krize. Dosud úspěšná firma bratří Belaniů čelila pohromě tím, že továrnu koupilo za 250 tisíc zlatých konsorcium plzeňských podnikatelů. Emil Škoda krizi ustál lépe. Výroba u Belaniů sice pokračovala, ale tvrdý souboj se Škodovou strojárnou byl vyčerpávající. Roku 1874, krátce po smrti Josefa Belaniho, přeměnilo konsorcium továrnu na akciovou společnost. Nad branou továrny se objevil dlouhý název „Plzeňská továrna na stroje a vagony akciová společnost v Plzni“. Firma rozšířila svoji nabídku. Po železniční vlečce putovaly k nádraží a dále za zákazníkem naftové a benzínové motory, drtiče kamenů, kulové mlýny, zařízení na těžbu uhlí, dřevěné výtahy, ruční brzdy, důlní vozíky plechové i dřevěné, zařízení strojní na kaolínky, sklárny a pivovary i různé vagony. Ve třicátých letech 20. století ale škodovická konkurence definitivně zvítězila, finanční situace společnosti byla už neúnosná. Roku 1932 byl vyhlášen bankrot. Objekty získala Plzeňská banka a postupně je rozprodala na stavební parcely. Název Belánka se zachoval dodnes a stále připomíná bývalou strojírenskou továrnu.

Nezvyklé spojení továrny a kláštera v těsném sousedství

Domy postavené na pozemcích továrny

Ze slavné továrny nezbylo vůbec nic, na jejím místě vyrostly bytové domy

Jeden z nejstarších pohledů na původní plzeňskou Valdštejnskou strojárnu, kterou koupil Emil Škoda

Stará plynárna, pohled z dnešní Husovy ulice. Sousedila s Valdštejnskou strojárnou.

Obsah

Úvod	3
Bartelmusové Vynálezci smaltovaného nádobí	4
Bratři Belaniové Ti, co uvolnili místo Emilu Škodovi	12
Böttinger a Hrbek Slavní plzeňští fotografové	20
Brožíkové Kočáry pro celý svět	28
Jan Cingroš Kameník, který vydláždil Plzeň	38
Hahnenkammové Dostavníkoví magnáti	44
František Hůra Mlynář chleboďárce	52
Tomáš Khüry Keramik, který vyráběl kamna i zdobil fasády	58
František Křížík Vynálezce (nejen) obloukové lampy	64
Müller & Kapsa Průkopníci moderního stavitelství	74
Pernerové Mistři zvonáři	86
Piettovi Papírna na břehu Radbuzy	98

J. K. Rudolf Z klempíře velkopodnikatelem	104
Semlerovi Gramofonové jehly vyhrávaly celému světu	110
Ignác a Jaroslav Schieblovi Muži mnoha řemesel	120
Rudolf Štech a Mikoláš Aleš Když se stavitel spřátelil s malířem	136
Martin Stelzer Ten, který postavil plzeňské pivovary	142
Tuschnerové Průkopníci soukenictví	146
Toulání po stopách památek na slavné podnikatele a firmy	152
Prameny a literatura	156